

דברים אחדים על אודות הפנתאיזם

בזמן האחרון התעורר פולמוס בקרב הפרופסורים לפילוסופיה, בין הדוגלים בתאיזם לבין הדוגלים בפנתאיזם. ניתן לדמות את הפולמוס – באופן אלגורי או דרמטי – לדיאלוג שמתנהל באולם תיאטרון במילאנו בזמן הצגה. אחד הצופים משוכנע שהוא נמצא בתיאטרון הבובות הגדול והמפורסם של ג'רולמו. הוא מפאר באוזני חברו את כישרונו של המאסטר שהתקין את הבובות ושמטווה את תנועתן. חברו עונה לו: אתה טועה לגמרי. אנחנו נמצאים ב'תאטרון דלה סקלאה'. המאסטר והלהקה משחקים את התפקידים בעצמם, ואותם אנו רואים לפנינו. אפילו המחזאי איתם על הבמה.

אך משעשע לראות כיצד הפרופסורים לפילוסופיה נועצים עיניים בפנתאיזם כאילו היה זה פרי אסור, אך חסרים הם את האומץ כדי להושיט יד ולאחוז בו. את ההתנהלות שלהם ביחס לפנתאיזם כבר תיארתי במאמרי על הפילוסופיה באוניברסיטאות, שבו הזכרתי את דמותו של ניק "מחט" האורג מ'חלום ליל קיץ'.¹ אכן, לחם חוקם של הפרופסורים לפילוסופיה הוא לחם יבש וקשה! קודם כל צריך לרקוד לפי חלילו של השר, ואם כבר רוקדים כמו שצריך, אז עוד ישנה הסכנה ליפול טרף לשיניהם של הפראים טורפי האדם – הפילוסופים האמתיים, שמסוגלים לקחת בן-אדם ולשומרו בכיס כדי לשלוף אותו בהרצאותיהם למטרות בידור משל היה פולצי'נלה.²

¹ שופנהאואר מפנה כאן לחיבורו 'על הפילוסופיה באוניברסיטאות', שבו הוא לועג לפילוסופים שטוענים שאלוהים הוא בה בעת שונה וזהה לעולם. הוא משווה אותם לניק "מחט" שמבטיח לשאוג כאריה ולזמר כזמיר בבת אחת (השווה – Arthur Schopenhauer, "Über die Universitäts-Philosophie" in *Sämtliche Werke in fünf Bänden: Band IV: Parerga und Paralipomena I*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1986).

² פולצי'נלה (Pulcinella) הוא דמות ליצן שמקורה בקומדיה דל'ארטה. לרוב הוא מוצג, בין השאר, בתור דמות קלת דעת ויומרנית.

כנגד הפנתאיזם אני טוען בעקרון כך: המושג הזה לא אומר כלום. כאשר מכנים את העולם אלוהים, לא מסבירים אותו. לכל היותר מעשירים את השפה בעוד מילה נרדפת מיותרת למילה עולם. ובין אם אני מכנה את העולם אלוהים או את אלוהים עולם, הרי זה הינו כך.

עם זאת, אם נקודת הפתיחה שלנו היא אלוהים (אם אלוהים הוא הנתון ומה שיש להסביר) ואנו אומרים "אלוהים הוא העולם", אזי כמובן שמדובר בהסבר, וזאת במידה שאנו מעמידים את הלא-ידוע על מה שידוע לנו לפחות בחלקו (*Ignotum per notius*). עם זאת, מדובר רק בהגדרה.

אולם אם נקודת הפתיחה שלנו היא מה שנתון באמת (כלומר העולם) ואנו אומרים "אלוהים הוא העולם", אזי ברור כשמש שאין אנו אומרים שום דבר, או לכל הפחות ברור שאנו מסבירים את מה שאין אנו יודעים בעזרת מה שאנו יודעים עוד פחות (*Ignotum per ignotius*).

לכן הפנתאיזם מניח מראש את התאיזם. רק אם נקודת הפתיחה היא אלוהים, כלומר רק אם הוא נמצא אצלנו מלכתחילה ואפילו קרוב, ניתן להגיע למצב שבו אנו מבקשים לזהות אותו עם העולם, ולמעשה אנו עושים זאת כדי לזנוח את האל, אחר כבוד, בצד הדרך.

כלומר, לא מתחילים ללא פניות עם העולם בתור מה שיש להסביר, אלא מתחילים באל בתור נתון, וכאשר כבר לא יודעים מה לעשות איתו, אזי דורשים מהעולם לתפוס את מקומו. זהו מקור הפנתאיזם. הרי אף אדם חסר פניות לא יעלה בדעתו לראות בעולם אל. לשם כך צריך לדמיין אל רשע ודורש רעה, שלא מצא לעצמו בילוי מוצלח יותר מאשר להפוך את עצמו לעולם, כלומר לעולם הזה, לעולם מורעב; לסבול בכי, מצוקה ומוות עד בלי די בדמות אין ספור מיליונים של בריות, נפשות דואבות ומעונות, ששורדות רק זמן-מה תוך שהן טורפות האחת את השנייה; בדמות שישה מיליון עבדים כושים למשל, שחוטפים כל יום בממוצע שישים מיליון מלקות על גב חשוף, או בדמות שלושה מיליון אורגים אירופאים מוכי רעב וצער שהולכים ולובשים צורת צמח בקיטונים טחובים או בחדרי מפעלים

מייאשים וכיוצא באלה. בידור גדול בשביל אלוהים שרגיל בוודאי לדברים אחרים לגמרי!

לפיכך מסתבר שאותו צעד גדול קדימה מתאיזם לפנתאיזם (כאשר מתייחסים אליו ברצינות, ולא בתור שלילה מוצנעת ותו לא, כלומר לא כפי שהתייחסנו אליו לעיל) אינו אלא מעבר ממה שאין לו הוכחה ואף קשה להעלות על הדעת למה שהוא כבר בגדר אבסורד גמור.

אך עד כמה שהמושג הקשור למילה אלוהים סתום, רופף ולוט בערפל, עדיין מכיל הוא בהכרח שתי תכונות: כוח וחכמה שאין למעלה מהם. עם זאת, המחשבה שמא ישות הניחנת בתכונות כאלו תעמיד את עצמה במצב שתואר לעיל, הריהי בגדר אבסורד גמור. שכן ברור כי אף ישות תבונית, קל וחומר ישות כל יודעת, לא תעמיד את עצמה במקומנו בעולם הזה. לעומת זאת, לתאיזם סתם אין הוכחה, וגם אם אכן קשה להעלות על הדעת שעולם אינסופי יהיה מעשה ידיה של ישות אחת (דהיינו אישיות ולכן פרט אחד; וכאלה מוכרים לנו רק מעולם החי), עדיין לא מדובר באבסורד גמור.

ניתן גם להעלות על הדעת שאל כל-יכול וכל-יודע ברא עולם מעונה ומיוסר, גם אם לא ברור למה. לכן, אפילו אם מייחסים לאלוהים תכונה של טוב שאין למעלה ממנו, הרי עדיין נסתרים דעת אלוהים ומשפטו ומסתורין זה הוא מפלט שדרכו ניתן לחמוק מן האבסורד. אלא שלפי הפנתאיזם, בורא העולם הוא בעצמו המעונה והמיוסר עד בלי די, והוא מת בעולמנו הקטן בכל שנייה, ומרצונו החופשי. זה אבסורד. נכון הרבה יותר לזהות את העולם עם השטן, וכך באמת עשה מחברה הדגול של 'תיאולוגיה גרמנית', שכתב בעמוד 93 (במהדורה המתוקנת, שטוטגרט 1851) של ספרו בן האלמוות את הדברים הבאים: "לפיכך הרוח הרעה והטבע חד הם, והיכן שטרם התגברו על הטבע, טרם התגברו גם על השד הרע".³

³ **תיאולוגיה גרמנית** (*Theologia Deutsch*) הוא חיבור דתי מן המאה ה-14, שנכתב ככל הנראה בידי כומר אלמוני בן העיר פרנקפורט. לימים נודעה לחיבור השפעה על מרטין לותר, אבי הרפורמציה הפרוטסטנטית.

ניכר כי הפנתאיסטים נותנים לסמסרה את השם אלוהים. כך מכנים גם המיסטיקנים את הנירוונה. אבל על סמסרה וניירוונה הם מספרים יותר ממה שהם יודעים. את זה הבודהיסטים לא עושים, ולכן נירוונה היא עבורם אין יחסי. במובנה הנכון והמדויק משתמשים במילה אלוהים רק בבית הכנסת, בכנסייה ובאסלאם.

הביטוי הנפוץ בימינו "העולם הוא תכלית עצמו" מותיר אותנו עם השאלה האם יש לבאר אותו על דרך הפנתאיזם או על דרך הפטליזם גרידא. אולם בכל מקרה מורה הביטוי רק על משמעות פיזית של העולם, ולא משמעות מוסרית, וזאת כיוון שהאחרונה מניחה תמיד שהעולם הוא אמצעי לתכלית גבוהה ממנו. אולם כל מחשבה שלפיה לעולם יש רק משמעות פיזית, ושום משמעות מוסרית, הריהי שגיאה חמורה ביותר ומקורה בסטייה הגדולה ביותר של הרוח.

(תרגום מגרמנית והעיר: טל מאיר גלעד)